

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті розглянута історіографія історії розвитку промислової кооперації УРСР у повоєнний період, яку можна поділити на два етапи. Для першого, радянського етапу, характерна відсутність самостійних досліджень з проблеми, притаманна ідеологічна заданість. На другому етапі сучасна історіографія поповнилася ґрунтовними розробкам з історії повоєнних часів.

Ключові слова: історіографія, промислова кооперація, повоєнний період.

В статье рассмотрена историография истории развития промышленной кооперации СССР в послевоенный период, которую можно разделить на два этапа. Для первого, советского этапа, характерно отсутствие самостоятельных исследований по проблеме, присуща идеологическая заданность. На втором этапе современная историография пополнилась основательными разработками по истории послевоенного времени.

Ключевые слова: историография, промышленная кооперация, послевоенный период.

The history historiography of industrial cooperation development in the post-war period USSR was examined in the article, and it can be divided into two periods. For the first, Soviet period, the absence of individual researches on the problem is typical, as well as ideological ground. During the time of the second period, the modern historiography was filled with substantial work outs on the post-war history.

Key words: historiography, industrial cooperation, post-war period.

Вчення про кооперацію та історія кооперативного руху поступово привертає все більшу увагу, дослідниками та істориками були закладені теоретичні основи вивчення розгортання на теренах країни різних видів кооперації. Хоча слід відмітити, що історіографія історії саме розвитку промислової кооперації є недостатньо розвинутою. Питання, пов'язані з її діяльністю практично не виділялися із загального контексту досліджень економічної історії України.

Актуальність даної статті посилюється тим, що суспільно-економічний розвиток країни вимагає пояснення глибинних процесів, які відбуваються в українській економіці. За таких обставин неминуче зростає інтерес до кооперативного руху взагалі і, зокрема, до промислової кооперації.

Мета даної статті – розкрити домінуючі тенденції розвитку історіографії розвитку промислової кооперації України та виокремити наукові проблеми, що з тих чи інших причин залишилися поза увагою дослідників.

У вивченні теми здійснення партійно-державної політики у промисловій кооперації УРСР слід виділити кілька етапів. Критеріями виділення цих етапів є досягнення вчених у розробці теми, а також зміни політичного становища у державі.

Впродовж першого, радянського етапу (до середини 1980-х рр.) проблема промислової кооперації розглядалася не як самостійна тема, а у зв'язку з

дослідженнями питань індустріалізації, колективізації, зміцнення союзу робітничого класу з селянством. Дослідження 1960-1970-х рр., що містили матеріали про промислову кооперацію, представлені у працях: «Розвиток народного господарства Української РСР 1917-1967» [1], «Экономика Советской Украины 1945-1975» [2], «Экономическая история СССР» [3]. В цих працях промислова кооперація розглядається побіжно, як складова частина «ленінського кооперативного плану». У радянський період виходили й такі дослідження, як колективна праця «Партійне керівництво розвитком промисловості України» [4] та робота Р.А. Білоусова [5], в яких вчені зверталися до участі та ролі партійних організацій у здійсненні економічної політики. У той же час для цих праць притаманна ідеологічна заданість радянської науки, що закликала не аналізувати, а озвучувати партійні рішення. І хоча промислова кооперація авторами цих праць не розглядалася як окрема тема, тим не менш, вони дозволяють вивчити особливості організації державної влади та дослідити економічну політику держави у даний період. Для висвітлення проблеми та кращого розуміння післявоєнної епохи важливе значення набуває використання праці першого секретаря Л.І. Брежнєва [6], присвячена його спогадам про труднощі повоєнного відновлення господарства країни.

Другий етап (з середини 1980-х рр. – 2000-ні рр.) був переломним моментом у вітчизняній історіографії. Багато авторів тих років ще погоджувалися з радянською ідеологією, дозволяючи собі лише у дрібницях розійтися з офіційною точкою зору в питаннях функціонування кооперації як частини народногосподарського механізму. Прикладом може бути робота «Історія народного господарства Української РСР» [7].

Необхідно відмітити, що керівництво держави по-новому почало оцінювати роль та значення промислової кооперації у народному господарстві країни. На січневому пленумі ЦК КПРС у 1987 р. М.С. Горбачов назвав ліквідацію промкооперації, здійснену у 1960 р., помилковою. Вже незабаром змінюється й оцінка офіційної історіографії. Так, у дослідженні «История советского рабочего класса» [8] була зроблена примітка про те, що ліквідація виявилася не зовсім оправданою і, як свідчила наступна практика, потенційні можливості промкооперації не були використані до кінця.

Типовими були погляди, розміщені у праці В.Г. Венжера «Как было, как могло быть, как стало, как должно быть» [9], в якій автор намагався розглянути соціалізм у світлі лєнінських поглядів на кооперацію та висував положення про те, що кооператив, якщо він охоплює усе суспільство, і є соціалізм.

Важливість соціальних функцій кооперації, яка забезпечує пряму участь членів в усіх сторонах життя кооперативу, досліджено у монографії історика І.Н. Буздалова «Возрождение кооперации» [10].

У статті В.А. Тихонова [11] автор також достатньо стримано аналізує діяльність кооперативних організацій в СРСР та висловлює думку про передчасність ліквідації промислової кооперації.

Однак, переважно в цих роботах стосовно ліквідованої системи автори займали нечітку позицію, хоча подібна невизначеність та суперечливість була наприкінці 1980-х рр. характерною в цілому і для керівництва країни.

У цей же час з'являються ґрунтовні роботи з історії кооперації у промисловості. Слід відмітити дослідження «Кооперативы по производству товаров и оказанию услуг» [12], в якому вчені простежили як відбувався розвиток кооперації в промисловості, її форми діяльності та функціональну структуру. Робиться й висновок, що причиною її ліквідації було те, що держава, коли було взято курс на побудову комунізму, не могла допустити існування іншого виду власності крім соціалістичного, а кооперація такою не уявлялася.

В іншій праці «Социалистическая кооперация: история и современность» [13] дослідники присвятили один із розділів вивченню досвіду розвитку кооперації у промисловості в СРСР. Автори наголошували, що державна система промислової кооперації в радянські часи розвивалася виключно під впливом централістсько-бюрократичним, саме державний тиск визначав темпи, характер, зміни у формах промислової кооперації.

Впродовж 1990-2000-х рр. сучасна історіографія поповнилася ґрунтовними розробкам з історії повоєнних часів. Це монографії істориків Є.Ю. Зубкової [14] та О.Л. Лєйбовича [15], в яких автори, використовуючи обширну джерельну базу та спираючись на мето-

дологію соціальної історії, вивчають умови та фактори розвитку післявоєнного радянського суспільства. Предметом їх аналізу виступає суспільна думка, яка в той період характеризувалася підвищеними сподіваннями та вимагала від влади реалізації ґрунтової політики щодо реалізації інтересів різних категорій населення.

Вийшли статті Р.О. Піхоя [16], А.В. Пижикова [17], Н.В. Романовського [18], автори яких досліджують зміни у внутрішньополітичному курсі, які сталися по завершенні війни та аналізують прагнення сталінського керівництва підтримати розвиток тих галузей народного господарства, що займалися випуском товарів широкого вжитку. Значна увага приділяється й фігурі Й.В. Сталіна, який у повоєнні часи продовжував шукати нові підходи до структури управління створеної ним держави та її економіки.

У статтях вчених В.Т. Попова [19], О.В. Хлевнюк [20] вивчаються внутрішньопартійні дискусії у другій половині 1940-1950-х рр. про моделі, за якими має розвиватися економіка країни, звертається увага на суспільні настрої на покращення умов життя як рушійну силу цих пошуків. Монографія дослідниці Т.М. Тимошиної [21] також розглядає фактори, що визначали соціально-економічний розвиток держави у повоєнні роки. Автор розкриває економічні наслідки Великої Вітчизняної війни для радянської держави, показує розвиток народного господарства СРСР та процеси, що відбувалися в державі та суспільстві протягом 1945-1950-х рр.

Промислова кооперація в усіх цих роботах не є предметом дослідження, проте ці дослідження є корисними для розуміння соціально-психологічної картини того часу, на фоні якої партійно-радянське керівництво шукало нові методи впливу на суспільство та державу. У цих дослідженнях представлений також механізм функціонування державної влади на місцях.

Уже на сучасному етапі в Росії виходить кілька праць, присвячених досліджуваному періоду. У працях вчених Є.А. Паршакова [22] та Л.Є. Файна [23] аналізуються причини ліквідації промислової кооперації, вказується, що це сталося внаслідок нерозуміння керівництвом її значення для розвитку економіки країни. Важливим є і розуміння вченими кооперації як елемента ринкового господарства, демократичної організації, покликаної захищати економічні інтереси своїх членів, що не вписувалося з тим ідеалом соціального устрою, що нав'язувався радянському суспільству командно-адміністративною системою. Автори розглядають роль цієї форми кооперації не лише у виробництві товарів та наданні послуг, а й у вирішенні проблеми зайнятості населення, навчання професійним навичкам.

Цінною є стаття історика В.М. Єгорова [24], в якій автор розглядає промислову кооперацію як форму концентрації дрібного виробництва, яка є закономірною при переході до індустріального суспільства. Підкреслюється, що радянська влада використала цю форму кооперації для протиставлення капіталізму, а коли необхідність в ній відпала – ліквідувала її.

У 1990 рр. з'явилися цікаві дослідження зарубіжних істориків: Д. Хоскінга [25] та Н. Верта [26]. На думку авторів, в СРСР головна увага була зосереджена на соціально-політичних аспектах розвитку суспільства.

Післявоєнний період розглядається як час посилення тоталітарних тенденцій в управлінні країною, що продемонстрував поразку прагнень та очікувань партійних кіл на зміни у внутрішньополітичному та економічному розвитку.

У роки незалежності серед українських дослідників намітився помітний інтерес до повоєнної історії України. Слід відзначити праці В.К. Барана [27] та В.М. Литвина [28]. Автори комплексно аналізують економічний та суспільно-політичний розвиток країни у повоєнні роки. Підкреслюється, що обраний екстенсивний шлях розвитку вкотре продемонстрував нездатність та небажання партійного керівництва вирішувати нагальні потреби людей. Промислова кооперація тут не розглядається, однак, дані праці важливі для розуміння того, як формувала та втілювалася загальнодержавна політика на Україні.

Помітно зросла зацікавленість українських вчених і в розробці тем, пов'язаних з історією розвитку різних форм кооперативного руху на Україні. Можна відмітити колективну монографію «Українська кооперація. Історичні та соціально-економічні аспекти»

[29] та працю С.Д. Гелея [30]. У них автори відстоюють твердження про надзвичайну вагу кооперації у соціальному, економічному розвитку України, яка, проте, стала жертвою налагодженої сталінської моделі стандартизованої індивідуальної поведінки.

Особливе місце в українській історіографії належить науковій праці Л.В. Нізової «Промислова кооперація на Україні в 20-30 роки» [31]. І хоча часові рамки роботи не відповідають обраній темі, корисним є те, що дослідниця продемонструвала як змінювалося ставлення влади до артільників і до кустарів-приватників, їх роль у забезпеченні населення продовольчими та промисловими товарами.

Завершуючи історіографічний огляд з теми, необхідно відмітити, що рівень дослідження проблеми розвитку промислової кооперації в УРСР у повоєнні роки залишається недостатнім. Отже, ця проблема в подальшому потребує комплексного та об'єктивного наукового дослідження. Подальшої розробки також потребують питання, пов'язані з аналізом діяльності рядових робітників промкооперації, їх соціально-побутових умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Развитие народного хозяйства Украинской РСР 1917-1967: В 2 т. – Т. 2. Завершения строительства социализма та переход до комунізму (1938-1967 рр.). – К.: Наукова думка, 1967. – 499 с.
2. Экономика Советской Украины 1945-1975 / Ред. А.С. Емельянов. – К.: Вища школа, 1975. – 407 с.
3. Экономическая история СССР / Под ред. И.С. Голубничего. – М.: Мысль, 1967. – 503 с.
4. Партійне керівництво розвитком промисловості України (1917-1975). – К.: Вища школа, 1976. – 343 с.
5. Белоусов Р.А. Исторический опыт планового управления экономикой СССР / Р.А. Белоусов. – М.: Мысль, 1983. – 319 с.
6. Брежнев Л.И. Возрождение / Л.И. Брежнев. – М.: Политиздат, 1980. – 48 с.
7. Історія народного господарства Української РСР: У 3 т. – Т. 3. Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938-1980 рр.). – Кн. 1. / Ред. Т.І. Дерев'янкін. – К.: Наукова думка, 1987. – 439 с.
8. История советского рабочего класса. – Т. 4. Рабочий класс СССР в годы упорочения и развития социалистического общества. 1945-1960 гг. – М., 1987.
9. Венжер В.Г. Как было, как могло быть, как стало, как должно быть / В.Г. Венжер. – М.: Наука, 1990. – 107 с.
10. Буздалов И.Н. Возрождение кооперации / И.Н. Буздалов. – М.: Экономика, 1990. – 173 с.
11. Тихонов В.А. Социализм и кооперация // Дон. – 1989. – № 2. – С. 119-132.
12. Кооперативы по производству товаров и оказанию услуг. – М.: Экономика, 1991. – 318 с.
13. Социалистическая кооперация и современность / Ред. Л.В. Никифоров. – М.: Наука, 1989. – 224 с.
14. Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность 1945-1953 / Е.Ю. Зубкова. – М.: РОССПЭН, 1999. – 229 с.
15. Лейбович О.Л. В городе М. Очерки социальной повседневности советской провинции в 40-50-х гг. / О.Л. Лейбович. – М.: РОССПЭН, 2008. – 295 с.
16. Пихоя Р.О. Внутриполитическая борьба в советском руководстве 1945-1958 гг. // Новая и новейшая история. – 1995. – № 6. – С. 3-4.
17. Пыжиков А.В. Амплитуда экономического развития СССР (1953-1964 гг.) // Вопросы экономики. – 2002. – № 4. – С. 136-145; Его же. Советское послевоенное общество и предпосылки хрущовских реформ // Вопросы истории. – 2002. – № 2. – С. 33-43.
18. Романовский Н.В. Социология позднего сталинизма // Социологические исследования. – 1997. – № 2. – С. 69-76.
19. Попов В.Т. Сталин и советская экономика в послевоенные годы. 1940-1950 гг. // Отечественная история. – 2001. – № 3. – С. 61-76.
20. Хлевнюк О.В. Советская экономическая политика на рубеже 1940-1950 гг. // Отечественная история. – 2001. – № 3. – С. 77-89.
21. Тимошина Т.М. Экономическая история России: Учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по экон. спец. / Московский гос. ин-т международных отношений (университет) МИД России / М.Н. Чепурин (ред.). – 9-е изд., перераб. и доп. – М.: Юридический дом «Юстицинформ», 2003. – 412 с.
22. Паршаков Е.А. Экономическое развитие общества. Концепция кооперативного социализма: Ист. исследование / Е.А. Паршаков. – Запорожье: Дикое поле, 1997. – 264 с.
23. Файн Л.Е. Отечественная кооперация: Ист. опыт / Ивановский ун-т. – Иваново, 1994. – 276 с.; Его же. Советская кооперация в тисках командно-административной систем / Л. Файн // Вопросы истории. – 1994. – № 9. – С. 35-44.
24. Егорова В.М. Место и роль кооперации в цивилизованном пространстве / В.М. Егорова // Вопросы истории. – 2005. – № 4. – С. 87-98.
25. Хоскинг Джеффри. История Советского Союза. 1917-1991 / Джеффри Хоскинг. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Вагриус, 1995. – 512 с.
26. Верт Н. История Советского государства. 1900-1990 / Н. Верт. – М.: Инфра, 1998. – 544 с.
27. Баран В.К. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-ті рр.) / В.К. Баран, В.М. Даниленко – К.: Альтернатива, 1999. – 304 с.
28. Литвин В.М. Україна у першому повоєнному десятилітті (1945-1955) / В.М. Литвин. – К.: Лі-Терра, 2004. – 272 с.; Його ж. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956-1965) / В.М. Литвин. – К.: Лі-Терра, 2004. – 272 с.
29. Українська кооперація. Історичні та соціально-економічні аспекти. – Л.: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – 224 с.
30. Гелей С.Д. Теорія та історія кооперації / С.Д. Гелей. – К.: Знання, 2006. – 514 с.
31. Нізова Л.В. Промислова кооперація на Україні в 20-30 роки / Л.В. Нізова – Черкаси, 1993. – 124 с.

Рецензенти: Бушин М.І., д.і.н., професор, Черкаський державний технологічний університет;
Дарієнко В.М., д.і.н., професор, Херсонський економіко-правовий інститут.